

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Мороз О.В., д-р екон. наук, професор, Карачина Н.П., канд. екон. наук, доцент,
Сташко І.В., здобувач
Вінницький національний аграрний університет

Обґрунтовано принципи управління якістю на сучасному етапі розвитку сільськогосподарських підприємств. Розглянуто організаційні, економічні та технологічні фактори підвищення ефективності управління якістю зерна.

Represented principles of quality management on the modern stage of development of agricultural enterprises. The organizational, economic and technological factors of increase of efficiency of quality management of corn are considered.

Ключові слова: якість, управління якістю, сільськогосподарська продукція, підприємство, ефективність.

Досвід останніх років розвитку сільськогосподарського виробництва на ринкових засадах яскраво свідчить, що в економічних умовах України зростання виробництва продукції для товаровиробника не є гарантією благополуччя. Українськими вченими-економістами, такими як В.Амбросов, В. Геєць, М. Дем'яненко, В. Месель-Веселяк, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин та ін. підкреслено, що спроби поліпшити економічне становище аграрних підприємств через збільшення виробництва продукції мають здебільшого наслідком вилучення капіталу до суміжних галузей (в кращому випадку) або безпосередньо до нематеріальної сфери. Таким чином, кількісні параметри зростання безпосередньо для аграрного виробництва потребують заміни якісними. До останніх правомірно віднести стратегію зростання підприємств на основі підвищення якості загалом, якості продукції, зростання ефективності управління якістю, тобто тих аспектів, які вже тривалий період асоціюються із теорією якості.

Фактор якості вже традиційно розглядається [1-4] як детермінантний у забезпеченні економічно обґрунтованого розвитку підприємств. Однак загальновідомими є факти істотно нижчого рівня якості продукції вітчизняного АПК, причому, як вважається [5], реальний стан щодо якості є значно гірший за офіційні дані. Саме тому обґрунтування шляхів вирішення зазначеної проблеми є актуальним для України. Економічний аспект цього обумовлений тим, що вирішення задач управління передбачає пошук компромісу між якістю і ціною (витратами) управління, де витрати завжди залишатимуться обмежувальним фактором. Практичний досвід окремих українських підприємств, задіяних в аграрному бізнесі, свідчить про можливість окупності витрат на якість [6], проте це радше є винятками з загального правила.

Літературні наукові джерела дають підстави означити спектр проблемних питань при реалізації теорії якості в аграрному секторі України, тобто, враховуючи стан і особливості останнього. Значна кількість дослідників пов'язує проблему якості продукції, у т.ч. сільськогосподарської, у контексті співвідношення «ціна – якість» [5, 7-9]; за деякими даними [10-11], для досягнення конкурентоспроможності необхідно, щоб витрати на якість сировини становили не менше 15-20 % сукупних витрат. Підкреслюється [12-14] те, що ринок не здатний вирішити самотужки проблему якості і фактор державного регулювання (регламентації) традиційно залишається важливим. Водночас вирішення проблеми якості вітчизняної сільськогосподарської продукції, як вважається [15], є комплексним питанням, яке охоплює всю систему можливих факторів впливу, таких як технології [16], стандарти [17-18].

Проблеми управління якістю в Україні яскраво видно на прикладі виробництва зерна. Виробництво даної продукції визначає, по суті, конкурентоспроможність всієї галузі. Однак, слід відзначити, що і реальна ситуація, і наукове обґрунтування ефективності управління якістю зерна залишається поки що предметом поодиноких досліджень. Так, у роботах Євчука Л. [19] фокусовано увагу на тому, що в вітчизняних системах управління якістю і досі залишається ряд факторів, сутність і значущість яких діагностовано недостатньо. До таких, автором було віднесено незадовільний менеджмент та небажання керівників змінювати підходи до роботи; проблемою означено і те, що в Україні контроль здійснюється за кінцевим продуктом, тоді як у світі – за сировиною і безпекою технологій виробництва. Зазначено [20], що основною причиною низької якості є порушення технологій вирощування зернових культур, усунення держави від регулювання якості зерна. негативна роль агентів ринку зерна, які по суті провокують низькоякісні врожаї, стимулюючи внутрішній попит на низькоякісне зерно.

Метою статі є дослідження стану існуючої системи управління якістю в сільськогосподарських підприємствах, причин низької якості продукції, організаційно-економічних шляхів вирішення проблеми (на прикладі виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами Хмельницького району Вінницької області) з урахуванням особливостей вітчизняного аграрного виробництва та досвіду функціонування галузі на постприватизаційному етапі.

Результати досліджень. Аналізування проблеми низької якості сільськогосподарської продукції потребує чіткого уявлення про склад суб'єктів підприємницької діяльності, що складають сучасний вітчизняний аграрний ринок. Саме тому аналіз проблеми повинен здійснюватися за диференційованого підходу до групування підприємств – об'єктів дослідження. Як свідчить практика, на сьогодні у вітчизняному АПК отримали поширення декілька типів сільськогосподарського виробництва: 1) сільськогосподарські підприємства колективних форм організації виробництва; 2) фермерсько-селянські господарства; 3) господарства індустріального типу на орендній основі (потужні агрокорпорації). Дослідження показали, що система управління виробництвом у цілому, а також управління якістю зокрема у таких підприємствах істотно відрізняються, що логічно такий наслідком, як істотні відмінності щодо якості сільськогосподарської продукції, як приклад, доцільно привести численні публікації з висвітлення проблеми якості молока в Україні. Звідси суть проблеми недостатньої якості, а також перспективи її вирішення об'єктивно будуть різними. Нами досліджувалася ефективність управління якістю зерна на прикладі господарств Хмельницького району Вінницької обл.

Виробництво зерна залишається провідною галуззю сільськогосподарського виробництва у зоні центрального Лісостепу. Як правило, провідною тенденцією останніх десятиліть стало саме зростання виробництва зерна за одночасного згортання цілого ряду інших галузей – тваринництва, виробництва цукрових буряків і т.д. Водночас проблема низької якості зерна в Україні загострюється в останні роки, що, враховуючи інтерес виробників до цієї галуззі в цілому, виглядає до певної міри парадоксальним.

Рентабельність виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах регіону складало в останні роки в межах 8-19 %, причому у майже 80 % господарств (або до 70 % площі сільгоспугідь району) цей показник не перевищував 5 %. При цьому частка зерна вищої якості впродовж останніх десятиліть усталено зменшувалася, незважаючи на зростання діапазону цін на зерно різного класу.

Лише в одному господарстві Хмельницького району – Хмельницькому відділенні ХПП «Миронівське» (с. Великомитники, колишній колгосп ім. Мічурина) – було досягнуто відносно високого рівня якості зерна, де 90 % становило зерно 3 класу, а рентабельність зернового господарства коливалася (залежно від культур) від 25 до 47 %. Основним фактором таких високих показників стало, як показали дослідження, ретельне дотримання відповідних технологій, у т.ч. поетапна регламентація окремих технологічних прийомів, де, зокрема, регламентувалося не лише використання традиційних засобів хімізації, але й добрив, що містять необхідний перелік і вміст мікроелементів.

Використання методу оптимізації зернового господарства регіону за співвідношенням факторів потенційного зростання якості зерна, структури посівних площ та необхідної кількості ресурсів (на основі технологічних карт Хмельницькому відділенні ХПП «Миронівське») засвідчило, що резерви зростання якості зерна (за ціновими паритетами 2010 р.) дозволять підвищити рентабельність галузі на 50-170 % залежно від сільськогосподарської культури.

Використовуючи підходи до структуризації витрат, пов'язаних із забезпеченням та підтриманням якості продукції, нами такі резерви були віднесені до статті «втрат від недостатньої якості». На думку автора, будь-які оптимізаційні заходи повинні здійснюватися з розрахунку щодо даної статті втрат (втрат).

Слід відзначити, що такі втрати і, відповідно, резерви покращення ситуації, знаходилися у безпосередній залежності від типу сільськогосподарського підприємства. Так, найменш ефективною була система управління якістю в традиційних колективних сільськогосподарських підприємствах, дещо вищою – у фермерських господарствах, тоді як найвищою – у потужних підприємствах холдингового типу. У табл. 1 наведено дані щодо оцінювання таких втрат у різних за організаційно-правовими засадами типах підприємств. Такі втрати визначалися, виходячи з фактичного і потенційно можливого стану щодо якості продукції (тобто за різницею між фактичним та можливим доходами за даними на 2010 р.), а також на основі експертних опитувань фахівців і керівників підприємств щодо можливості підвищити якість зерна та необхідних витрат при цьому.

Результати аналізу засвідчили, що існуюча у колишньому СРСР система насінництва та відповідної системи контролю, яка і у ті часи мала досить помірну ефективність, в даний час фактично зруйнована. Сьогодні ж на практиці все більшого поширення отримують 2 варіанти організації управління якістю зерна: практично повна його відсутність як системи у низькоприбуткових сільськогосподарських підприємствах та широке використання досить сучасних технологій потужними агрокорпораціями, де в межах таких технологій закладено потужні механізми досягнення та захисту якості продукції. Як засвідчили

результати наших досліджень, при цьому виникає ряд питань, які потребують наукового вирішення стосовно обох варіантів:

1) виявити причини низької якості продукції у низькоприбуткових підприємствах та обґрунтувати – навіть за несприятливих економічних умов – шляхи її підвищення (так би мовити, компромісний варіант оптимального розподілу ресурсів за умов критичної недостатності останніх);

2) навіть у потужних агрокорпораціях, за нашими спостереженнями, витрати на якість мають явно недостатню окупність, що може бути пояснене, в числі інших чинників, очевидно, соціальними дисфункціями діяльності організацій такого типу – недостатньою фаховістю та вмотивованості менеджмент та неефективною системою контролю.

Таблиця 1– Втрати від недостатньої якості зерна у сільськогосподарських підприємствах Хмельницького району Вінницької обл. (за оцінками по відношенню до якості зерна у 2010 р.)

Категорія господарств	грн. на 1 га посівів
I – сільськогосподарські підприємства колективних форм організації виробництва	530-780
II – фермерські господарства	250-410
III – господарства індустріального типу на орендній основі	210-320

• - за результатами авторських досліджень

Вітчизняний досвід у сфері управління якістю вже у пострадянському періоді слід аналізувати передусім у руслі кризових за своєю природою соціально-економічних трансформацій періоду 90-х років, коли українські сільськогосподарські підприємства вимушені були пережити кризи мотивацій, погіршення економічно-промислової бази, неефективних управлінських принципах. Кризовий соціально-економічний стан значної частини підприємств АПК сьогодні лише підтверджує правомірність постановки проблеми. Проблема, на нашу думку, полягає передусім у неспроможності освоїти нові організаційні принципи управління якістю. Іншими словами, керівники підприємств, як правило, не розглядають проблему якості через існування низки більш актуальних (на їх думку) проблем, ігноруючи потенціал зростання за рахунок економічного ефекту вищої якості і обмежуючи тим самим розвиток власних підприємств. Як загальний аспект проблеми слід підкреслити значення досить незвичної для вітчизняного сільськогосподарства ситуації – тенденції перевиробництва, що лише загострює проблему у даний час.

Важливе значення має аналіз проблеми стабілізації (становлення) корпоративної організації управління якістю. Очевидно, слід визнати, що ідеї, поняття кооперації і спільноти або інститути, побудовані на правилах взаємодії, ускладнюють умови досягнення ефективності розподілу ресурсів. У цих умовах ринкові механізми, як свідчить досвід, є не єдиним і не основним фактором формування ефективної системи управління якістю. Більше того, можна стверджувати, що у цілому ряді випадків саме ринкові механізми відігравали дестабілізуючу роль. Звідси, на рівні підприємства не цінова конкуренція, а конкуренція з боку нових технологій забезпечення якості в межах загальної конкуренції з боку нових технологій, товарів, організації – повинні розглядатися як основні умови економічної задачі до оптимізації.

Слід особливо підкреслити значення фактора «інноваційності» для забезпечення ефективності управління якістю. Інновація для підприємства, орієнтованого на позитивний розвиток, є одним з радикальних структурних елементів постійного характеру, де інновації – це не різкі зміни, а накопичення збалансованих взаємних змін продукту виробництва та організації. Це обумовлює виключно важливе значення явища – навчання підприємства, яке не може асоціюватися із одноразовим придбанням навіть самої ефективної технології, а являє собою тривалий, копіткий шлях соціального процесу, який потребує постійного і всеохоплюючого перегляду виробничої практики і включає взаємодію людей, які зайняті функціонально різними видами діяльності.

Висновки. Для вітчизняних сільськогосподарських підприємств, зокрема, галузі виробництва зерна, проблема низької якості продукції може бути віднесена до пріоритетних. Наявними залишаються потужні резерви для зростання якості зерна, а також можливості підвищення на цій основі економічних показників підприємств. Управління якістю у підприємствах повинно здійснюватися одночасно в організаційному, економічному, технологічному напрямках. Все це являє собою вихідні умови для постановки задачі розроблення моделі управління якістю (зерна) з врахуванням особливостей вітчизняного аграрного виробництва та досвіду функціонування галузі на постприватизаційному етапі. Вирішення проблеми може бути здійсненим на основі оптимізації як економічних, так і соціальних функцій діяльності підприємства. Концептуальне вирішення проблеми вимагає створення дієвої організаційної моделі управління якістю на рівні окремого підприємства. Подібна модель передбачає в якості першооснови створення відповідної виробничо-орієнтованої стратегії на загальне покращення методів виробництва, продукції і організації

виробничих процесів, їх постійне удосконалення. У свою чергу детермінантними факторами підвищення ефективності управління якістю є: 1) розроблення та реалізація ефективної та відповідно цілеспрямованої стратегії розвитку підприємства; 2) рівень корпоративної культури саме з огляду на роль мотивів/цінностей щодо усталеного зростання якості; 3) організація виробничих процесів, що включає в себе також техніко-технологічні аспекти вирішення проблеми. Саме ці аспекти обумовлюють і напрями подальших досліджень.

Література

1. Ганаба М.Д. Якість як основний критерій виробництва конкурентоспроможної продукції // Економіка АПК. – № 9. – 2006. – С.108-112.
2. Трокоз В.М. Формування національної системи моніторингу якості морозива// Агроінком. – № 11-12. – 2007. – С.20-22.
3. Процюк Н.І. Аналіз факторів впливу на якість молока. Економіка АПК. – №9. – 2006. – С.114-116.
4. Радько В.І. Управління якістю молока в підвищенні економічної ефективності молока продуктового підкомплексу // Економіка АПК. – № 8. – 2006. – С.138-140.
5. Євчук Л.А. Якість молока у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств // Економіка АПК. – № 2. – 2008. – С.43-46.
6. Процюк Н.І. Аналіз факторів впливу на якість молока. Економіка АПК. – № 9. – 2006. – С.114-116.
7. Гребнев Е.Т., Кандрашина Е.А., Хайнце Х., Бабенков Д.Н. Процессно-ориентированное управление // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 1. – С.14-21.
8. Орлов П. Економічні аспекти впровадження систем менеджменту якості на промислових підприємствах // Економіка України. – № 2. – 2008. – С. 17-26.
9. Федорчук Н.В. Ціни, якість та ефективність овочевої продукції в регіоні // Економіка АПК. – № 2. – 2005. – С.76-80.
10. Кішак І.Т. Підвищення якості та конкурентоспроможності виробництва комбікормів // Економіка АПК. – № 12. – 2003. – С.94-97.
11. Легеза Д.Г. Проблеми якості та конкурентоспроможності плодової продукції // Економіка АПК. – № 4. – 2002. – С.50-52.
12. Бабич О.М. Економічні проблеми підвищення якості молочної продукції // Економіка АПК. – № 1. – 2004. – С.101-106.
13. Харченко Т.Б. Роль держави у забезпеченні якості продукції українських товаровиробників // Економіка АПК. – № 1. – 2004. – С.64-69.
14. Кучер М.І., Шевченко В.І. Забезпечення якості зерно продуктів в Канаді // Економіка АПК. – № 5. – 2003. – С.133-135.
15. Кулик А.А. Якість як передумова конкурентоспроможності виробництва готової продукції // Економіка АПК. – № 8. – 2006. – С.114-120.
16. Ратошнюк Т.М., Николик О.М., Сітнікова Т.Ю. Управління якістю як засіб зниження ризикованості галузі хмелярства // Економіка АПК. – № 9. – 2008. – С.103-105.
17. Гапоненко Т.М. Міжнародний досвід впровадження систем управління якістю продовольчої продукції // Економіка АПК. – № 12. – 2009. – С.88-92.
18. Сіднева Ж.К. Особливості управління якістю та безпечністю продукції в харчовій промисловості // Економіка АПК. – № 9. – 2007. – С.115-119.
19. Євчук Л.А. До проблеми підвищення якості продукції аграрних підприємств // Агроінком. – № 9-10. – 2007. – С.8-12.
20. Євчук Л.А. Якість продукції як похідний фактор балансу попиту і пропозиції на зерновому ринку // Агроінком. – № 7-8. – 2007. – С.3-8.

УДК 338.43:636.085 (477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗЕРНОФУРАЖНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Материнська О.А., аспірант ННЦ «Інститут землеробства УААН»
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

Проаналізовано обсяги і структуру посівних площ та валових зборів зернових культур. Зокрема, зосереджено увагу на розвитку зернофуражної галузі і таких ключових культурах, як ячмінь ярий і кукурудза на зерно. Визначено перспективи подальшого розвитку вітчизняної зернової галузі.